

Structuur en toeval

Vandaag verschijnt het boek *Werk van eeuwen, gesprekken met Tjalling Waterbolk*. De 91-jarige emeritus hoogleraar uit Haren wordt daarmee geëerd als de belangrijkste na-oorlogse archeoloog van Nederland.

Job van Schaik

Het leven hangt van toeval aan elkaar”, concludeert Harm Tjalling Waterbolk (91) berustend aan het eind van het gesprek. De afgelopen uren hebben we in zijn werkkamer, waar veel herinneringen liggen, gesproken over zijn leven en werk. „Voor hetzelfde geld was ik bioloog geworden. Toen ik in de jaren veertig in Groningen biologie studeerde, zag ik voor mezelf wel een toekomst in bijvoorbeeld het Rijksmuseum voor Natuurlijke Historie, wat nu Naturalis is.”

Het kamertje, een aanbouw bij het huis in Haren dat hij al 55 jaar bewoont met zijn vrouw Mien (89), herbergt een bureau vol papieren, een rijk gevulde boekenkast en een bed. „Ik slaap hier tegenwoordig ook”, had de emeritus hoogleraar archeologie eerder al gezegd. Hij en zijn vrouw wonen nog zelfstandig, maar voortbewegen zonder rollator lukt Waterbolk niet meer en de trap op en af is onbegonnen werk. „Ach ja, zo’n mensenleven...”

Het lichaam mag dan wat weigerachtig worden, de geest is onverminderd scherp. Waterbolk volgt alles op zijn vakgebied nauwgezet en kritisch. Als we elkaar spreken is net de vondst van het grafveld in Dalfsen bekendgemaakt, met onder meer 120 trechterbekers uit de tijd van de hunebedbouwers, zo’n 5000 jaar geleden, een huisplattegrond en een aarden monument. „Een vondst van internationale betekenis”, zegt Waterbolk. „Maar ik wil graag een wetenschappelijke publicatie over dat huis zien. Hoe zeker is het dat dat ook trechterbekercultuur is?”

Hij publiceert zelf ook nog steeds. „Vorig jaar nog een artikel over huisplattegronden en een voorwoord bij het boek van Sake Jager over de archeologie van de gemeente Westerveld”, zegt hij. „Ik heb hier nog wat manuscripten liggen en misschien komt er een autobiografie. Ik heb al veel materiaal verzameld.” Een deel daarvan, over zijn jeugd in Havelte, waar hij in 1924 werd geboren, is in bewerking vorm opgenomen in *Werk van eeuwen*. Dat boek, geschreven door Waterbols collega-hoogleraren Jos Bazelmans en Jan Kolen, wordt vanmiddag gepresenteerd in het Drents Museum in Assen en is de aanleiding voor ons gesprek.

Het heeft hem nu al, voor publicatie, veel gebracht, zegt hij. Sinds 2002 had hij af en toe gesprekken met Bazelmans en Kolen. „Door me

te verdiepen in hun vragen heb ik de wereld waarin ik heb geleefd en mijn eigen rol daarin pas goed leren kennen. Voor jezelf is het een leven, maar zij hebben er structuur in gebracht. Daar ben ik ze bijzonder erkentelijk voor.”

Niet alleen de wereld veranderde drastisch gedurende zijn lange leven, ook de archeologie – een relatief jong vakgebied – maakte een enorme ontwikkeling door. „Begin vorige eeuw ontstond de natuursport”, schetst Waterbolk de contouren. „Toen trokken mensen er steeds meer op uit om vogels te kijken, de natuur te bestuderen of fossielen te verzamelen. In de jaren twintig werden ook de eerste vuurstenen werktuigen gevonden, zowel in Drenthe als op de Veluwe en in Noord-Brabant.”

VOGELS

Zelf zwierf hij als jongetje door de velden en bossen rond Havelte, waar zijn vader gemeentesecretaris was. „In het begin was ik vooral in vogels geïnteresseerd”, vertelt Waterbolk. Tijdens de oorlog, in 1942, werd hij lid van de Nederlandse Jeugdbond voor Natuurstudie (NIN) en begon hij met zijn studie biologie. „Bij de NIN raakte ik geïnteresseerd in de plantensociologie. Daarbij speelden meer factoren een rol; ook dat het er gezellig was en er leuke meisjes rondliepen.”

Vanuit de plantensociologie („daar leer je over de verscheidenheid in de vegetatie en over de nauwe relatie tussen menselijk ingrijpen en wat groeit”) kwam hij bij de pollenanalyse terecht. „Pollenanalyse leert je hoe de vegetatie er vroeger uitzag. Zo wijst het voorkomen van planten als weegbree en zuring op het eerste optreden van landbouwers, want dat zijn ook kruiden die met de akkerbouw en de veepestel meekwamen.”

De pollenanalyse opende de deur naar een toekomst in de archeologie, waarbij het toeval opnieuw een grote rol speelde. „Een van mijn medeleden van de plantensociologische werkgroep bij de NIN was assistent bij Albert van Giffen, de beroemdste archeoloog van die tijd. Hij ging zelf wat anders doen en introduceerde mij bij Van Giffen. Toen ben ik dieper in de pollenanalyse gedoken en vond ik de sleutel om die goed toe te passen op de archeologie.”

In *Werk van eeuwen* wordt uitgebreid stilgestaan bij Van Giffen, die geen makkelijke man was. „Hij was

een geweldige machtswellusteling”, zegt Waterbolk. „Met mij klikte het, maar ik kon iets dat hij niet kon. Hij had mij nodig.” Tot zijn grote verbazing droeg Van Giffen Waterbolk in 1954 voor als zijn opvolger aan de Rijksuniversiteit Groningen en zijn benoeming tot hoogleraar was feitelijk al rond, voordat Waterbolk dat jaar promoveerde op *De prehistorische mens en zijn milieu*. „Dat was volstrekt ongewoon”, blikt de emeritus hoogleraar terug. „Ik had destijds alleen maar een bijvak archeologie gedaan. En dan moet je ineens dat vak vertegenwoordigen!” Hij schudt glimlachend zijn hoofd.

Toch lukte het Waterbolk al snel om zijn stempel te drukken. Waar Van Giffen vooral met opgraven bezig was en de techniek daarvan perfectioneerde, werd onder Waterbolk de cultuurhistorische interpretatie van de vondsten steeds belangrijker. In de jaren die volgden was Waterbolk bij bijna alle belangrijke archeologische vondsten betrokken, van de laat-Romeinse goudschat in Belien en de kano van Fesse tot het tempeltje van Barger-Oosterveld. Maar misschien nog wel belangrijker was zijn theoretische visie over de eerste landbou-

wers in Noord-Nederland – de hunebedbouwers van de trechterbekercultuur – en degenen die na hen kwamen.

De meeste tijd besteedde hij aan de studie naar huisplattegronden op boerenerven. Waterbolk ontwikkelde een typologie die loopt van de allereerste huizen van de hunebedbouwers uit het neolithicum tot de boerenhuizen in de middeleeuwen. „De weerslag daarvan staat onder meer in *Getimmind verleden*, dat in de praktijk archeologen tot handboek dient.”

In *Werk van eeuwen* besteden de auteurs vooral aandacht aan Water-

bols ideeën over de landschapsgeschiedenis van Noord-Nederland, waarin hij in Drenthe een continueïteit bespeurt die teruggaat tot de tijd van de eerste boeren. „Een sleutelwaarneming daarbij is Odoorn geweest, waar we bij een opgraving een nederzetting, huizen en wegen vonden uit de vroege middeleeuwen”, zegt hij. „Toen ik vervolgens op het oudste kadaster keek, herkende ik de structuur van de opgegraven wegenaang in de kadastrale structuur van 1813.” Daarmee was een brug geslagen tussen het opgegraven landschap en het actuele. Volgens Waterbolk

kun je op een vergelijkbare manier vanuit de markendeling, waarmee traditioneel de geschiedenis van Drenthe begint, terug redeneren. „In een van mijn studies heb ik bijvoorbeeld laten zien dat je in de marke van Zeijen verschillende fasen kunt aanwijzen: hier heb je de middeleeuwen, even verderop de Romeinse tijd, daar de ijzertijd, daar de bronstijd, en tenslotte het neolithicum, de tijd van de eerste nederzettingen. Ze liggen een beetje verspreid, maar allemaal binnen een beperkt gebied.”

Bij veel oude Drentse dorpen is in de opgravingen die continuïteit

waarneembaar, in tegenstelling tot bijvoorbeeld Westerwolde of Gaasterland. Waterbolk: „In Gaasterland is wel een hunebed en een grafheuvel maar verder niks. Waarschijnlijk was het gebied te klein voor een groep mensen om te overleven en zijn ze weer verder getrokken.”

IJZERTIJD

De bewoningsgeschiedenis van het Friese terpenlandschap en de Groningse wieden is veel jonger dan die van de Drentse zandgronden. „De kleistreken zijn relatief laat bewoond geraakt”, zegt Waterbolk. „Pas in de ijzertijd, vanaf 700 voor Christus.” In 1959 lanceerde Waterbolk bij een lezing in Leeuwarden de theorie dat de oudste bewoners van het Friese terpengebied uit Drenthe afkomstig waren, wat tot de krantenkop ‘Friezen zijn verstovent Drenten’ leidde.

Dat Friesland en Groningen vanuit Drenthe gekoloniseerd werden, is vanuit de archeologie goed verklaarbaar, maar hoe passen de vondst van Dalfsen en andere recente opgravingen in het beeld? „Lange tijd zat er een gat van een paar duizend jaar tussen de oudste neolithische vondsten in Limburg en de hunebedden. De laatste jaren wordt dat gat opgevoerd met vondsten in de rivierestuaries van de Vecht, de Rijn en de Maas.”

Waarschijnlijk is de landbouw vanuit Limburg via de rivierdelta’s naar Drenthe gekomen, zegt Waterbolk. „Men zat daar bijvoorbeeld bij voorkeur, in de overgangstijd tussen jacht en landbouw. Het mooie is dat je zo ook het hunebed bij Heveskesklooster, in de delta van de Eems, kunt begrijpen. Elke nieuwe vondst leidt tot een herziening van het bestaande beeld.”

Het is net als een menseneleven, dat in retrospectief steeds meer structuur krijgt en inzichtelijker wordt. In *Werk van eeuwen* wordt geen aandacht besteed aan de zware bladzijde in Tjalling Waterbols leven: de zaak Tjerk Vermanning. Maar tussen de regels door wordt die affaire rond Neanderthaler-vondsten die later vals bleken, wel een stuk besprekender gemaakt.

Het was de combinatie van een vakgebied dat net de kinderschoenen was ontgroeid („wij waren zo onnozel als wat als het om Neanderthalers ging”) en de anti-autoritaire wind die door Nederland blies, die maakte dat de zaak kon uitgroeien tot een grote red. „Ik kreeg het stempel opgedrukt van iemand die erop uit was amateur-archeoloog de nek om te draaien”, zegt Waterbolk, die in 2003 een boek over de affaire schreef.

Inmiddels is er geen serieuze wetenschapper meer die de Vermanning-vondsten nog serieus neemt. In feite is de zwarte bladzijde tot een voetnoot gereduceerd door de recente, wel authentieke Neanderthaler-vondsten op een akker in de buurt van Assen, waarbij ook veel amateur-archeologen zijn betrokken. „Na al het gedonnet met Vermanning is dat natuurlijk heel mooi”, zegt Waterbolk. „Maar ik wil eigenlijk niks meer zeggen over Vermanning.”

Veel liever praat Tjalling Waterbolk over de dag van vandaag. Naast de boekpresentatie is er vanmiddag in het Drents Museum ook een klein symposium. Tal van prominenten spreken daar over het belang van Waterbols werk voor de archeologie, de landschapsgeschiedenis en het natuur- en landschapshoud in Noord-Nederland. Hij verheugt zich er zeer op. „Heel bijzonder dat je op deze leeftijd nog een soort openbare erkenning krijgt voor wat je gedaan hebt.”

“MEN ZAT BLIJKBAAR BIJ VOORKEUR IN RIVIERDELTA’S, IN DE OVERGANGSTUJD TUSSEN JACHT EN LANDBOUW

Harm Tjalling Waterbolk: „Elke nieuwe vondst leidt tot een herziening van het bestaande beeld.” FOTO: HES VAN DE VEEN